

# REKA MURA NA SLOVENSKEM V NOVEM VEKU

## RIVER MURA IN SLOVENIA IN MODERN TIMES

**Andrej Hozjan**

Filozofska fakulteta,  
Univerza v Mariboru,  
Koroška c. 160  
SI-2000 MARIBOR  
andrej.hozjan@um.si

Priljeno / Received: 11. 7. 2012.

Prihvačeno / Accepted: 19. 11. 2013.

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 911.3:314 (497.5-3 Mura) 17/18

### Povzetek

*Tako kot poprej in pozneje je reka Mura na slovenskem etničnem prostoru v novem veku odigrala celo vrsto vlog. Kot tukajšnja naravna danost je nenehno spreminjala celotno svojo okolico, vplivala na mikroklimo, narekovala pogoje vsakršnih oblik življenja ob njej. Določala je stoletno državno mejo – torej je razločevala. A hkrati je v najrazličnejših situacijah povezovala usode ljudi in prostorov. Kot vodna pot je proti jugu nosila množico raznih plovil. Ob njej so vodile kopenske prometnice. Prispevek se bo skušal dotakniti čim več opisanih vlog ter tako predstaviti življenje reke v času med poznim 15. in poznim 18. stoletjem.*

**Ključne besede:** reka Mura, novoveška zgodovina, dežela Štajerska, mesto Radgona/Radkersburg, Pomurje, Prekmurje

**Key words:** River Mura, Early Modern Age History, Land Styria, city of Radkersburg/Radgona, Pomurje, Prekmurje

Z morda za nekoga celo romantičnim naslovom se bo avtor skušal dotakniti čim več vlog reke Mure v njenem razmerju do okolice in ljudi v slovenskem etničnem prostoru, ter predstaviti pestrost njenega življenja v času med poznim 15. in poznim 18. stoletjem. Tako kot poprej in pozneje je reka namreč odigrala celo vrsto vlog. Kot tukajšnja naravna danost je nenehno spreminjala svojo okolico, vplivala na mikrorelief ter na mikroklimo, narekovala je pogoje vsakršnih oblik življenja ob njej. Določala je stoletno državno mejo – torej je razločevala. A hkrati je v najrazličnejših situacijah povezovala usode ljudi in prostorov. Kot vodna pot je proti jugu nosila množico raznih plovil. Ob njej so vodile kopenske prometnice, čez njo so nenehno prehajali posamezniki ali skupine ljudi, vsak s svojim posebnim ali s podobnimi interesi, da niti ne omenjam množic glav živine, ki jo je hočeš nočeš morala prečkati na poti do oddaljenih ciljev. Razprava obravnava Muro na obeh bregovih med Ernovžem oziroma Špiljem/Spielfeld ter Šentiljem, in Radgono/Radkersburg oziroma na levem bregu Cankovo (Kaltenbrunn, Hidegkut) ter nato tja do višine Razkrižja oziroma na levem bregu do Hotize in Kapce.

## I. OB MURI, PREKO MURE – OD ERNOVŽA (EHRENHAUSEN) DO HOTIZE IN KAPCE

### Mura in tukajšnji multietnični prostor do izteka srednjega veka in v novem veku

Postopno umikanje slovanskega elementa iz dolin ob zgornji Muri je proces, ki se začenja ponekod že v 11., sicer pa od zgodnjega 12. stoletja naprej in kontinuirano teče v smeri proti jugu. Do začetka zgodnjega novega veka se je nemško – slovanska etnična meja spustila do prostora pod

Gradcem, v okolico krajev Lanča/Landschach (nad Lipnico/Leibnitz) in Ernovž/Ehrenhausen. Bolj ali manj kompaktno poseljen – seveda z izjemo meščanskih naselbin! – slovanski element je nato vztrajal v naslednjih stoletjih tako na podeželju kot tudi v sicer jezikovno mešanih meščanskih krajih. Nekako na področju sedanjih levoobrežnih vasi Hotiza in Kapca se je slovanski jezikovni prostor razmejeval z madžarskim. V novoveških meščanskih naselbinah je bil delež nemško govorečih zagotovo višji kot na podeželju, nikjer pa ni dosegel večinskega deleža slovensko govorečih glede na celokupno krajevno populacijo. V Pomurju – s to oznako je mišljen prostor obeh murskih bregov od Radgono in Cankovo, oziroma med in Razkrižjem – pa so bili večinsko slovansko govoreči vsi tukajšnji trgi razen Dolnje Lendave in Dobrovnika. Šele prevlada neusmiljenih zakonitosti meščanske dobe je v drugi polovici 19. stoletja sprožila prve resnejše in opaznejše germanizacijske pritiske med Ernovžem in Radgono oziroma na desnem bregu Pomurja. Levi prekmurski breg pa je istočasno začel doživljati dotlej neznano madžarizacijo, sicer potihoma začeto že v letih 1838/39, ko je sombotelska (= Szombathely) škofija ukazala začetek pisanja matičnih knjig izključno v madžarskem črkopisu ter s pomadžarjenimi oblikami osebnih imen.

### Osnovni fizičnogeografski dejavniki reke v novem veku

Mura je na širokem prostoru Graške kotline ter naprej v tisočletjih ustvarila široko naplavinsko ravnico, po kateri si je nato prosto izbirala tok. Struga reke se je na odseku južno od Gradca do Radgone do 15./16. stoletja v glavnem umirila ter se naslonila neposredno na same obronke gričev, s katerimi se začenjajo severne Slovenske gorice. Vendar to nikakor ni pomenilo konca uničevalnega dela reke – le-to se je nadaljevalo, kakor tudi redne vsakoletne poplave. A oboje z le nekaj zmanjšano silo v primerjavi s srednjeveškimi okoliščinami. Med 15. in 19. stoletjem je na potezi med Šentiljem in Radgono tako nastala obsežna pustota neobljudene in neobdelane zemlje, razlogi za to depopulacijo pa so bili, ob samem poplavljanju, še: izginotje pol ducata vasi, posledice osmanskega divjanja, pogoste epidemije kužnih bolezni, in vsekakor izsiljene migracije preostalih prebivalcev, ki so običajno zgubili voljo do nenehnega spopadanja z neukrotljivo naravo.<sup>1</sup>

V poznorezijanski dobi (1776-1779), tik pred prvimi konkretnimi regulacijskimi ukrepi na tem delu reke ter med njimi, so ljudje, odgovorni zanje, opravljali natančni in sprotni “monitoring” trenutne situacije, in zapisali naslednje: nad Gradcem so bile okvare struge minimalne, še največ je bilo odlomov skal, ki so padale v strugo, in nastajanja sipinskih otočkov, ki jih je bilo potrebno vsako leto znova sproti prekopavati. V široki strugi med Gradcem in Radgono – Mura je tod dejansko imela najširši presek – pa je še naprej vsakoletno spreminjala tok, ustvarjala meandre, prestopala bregove in se razlivala po okolici. Vsakoletne poplave so s peskom zasipavale velike površine in višale strugo, hkrati je reka trgala bregove. Neravnine in rečne loke je hitro preraščalo grmovje; goščava je v bistvu najbolj ovirala rečni tok, saj je ni bilo možno dovolj hitro in sprotno krčiti. Opustošenje je dajalo videz področja kot po bitki, pogosto se še dolgo ni zaraslo.<sup>2</sup>

Prav posebna rečna situacija je do novoveške dobe nastala v neposredni okolici mesta Radgona, zavoljo katere je tudi samo mesto odtlej predstavljalo pravcato posebnost med vsemi notranjeavstrijskimi mesti: prvotna, najstarejša rečna struga (*Alte Mur* – gl. sliko 2) si je našla pot malo nad

<sup>1</sup> Otto Lamprecht, *Der Murlauf um Radkersburg im Wandel der Zeiten*, Blätter für Heimatkunde Steiermarks 44, Bd. 1, Graz, 1970, str. 15-20; Leopold Toifl – Hildegard Leitgeb, *Die Türkeneinfälle in der Steiermark und Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert* (Militärhistorische Schriftenreihe, Bd. 64), Wien 1991; Stanislav Južnič, *Gabrijel Gruber in navigacijski inženir Jurij Vega*, Arhivi, l. 26, 2003, št. 1, str. 74-75 (Južnič, Gruber – Vega I.); Miha Kosi, *Potujoči srednji vek*, ZRC SAZU, Ljubljana 1998, str. 262 (Kosi, Potujoči); Andrej Hozjan, *Potovati v Prekmurje, potovati iz Prekmurja od 16. do 18. stoletja = Travelling to and from Prekmurje from the sixteenth to the eighteenth Centuries*, *Podravina (Samobor)*, lipanj 2004, vol. 3, br. 5, str. 29-43 (Hozjan, Potovati v Prekmurje).

<sup>2</sup> Južnič, Gruber – Vega I., prav tam; isti, *Kako je Jurij Vega skrbel za reko Muro*, *Proteus*, l. 66/8, april 2004, str. 359-360 (Južnič, *Kako je Jurij Vega*).



**Slika 1:** Jožefinska vojaška karta: izris področja med kraji: trg Ernovž/Ehrenhausen, Špilje/Spielfeld, Šentilj, in trg Cmurek/Mureck (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787. Opisi, Karte, 6. zvezek/Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung, Karten, 6. Band, ZRC SAZU, Arhiv Slovenije, Ljubljana 2000, gl. ur. Vincenc Rajšp (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787): Karte, 6. zv., sekcija 142. Notranjeavstrijske karte so izrisali v 60. letih 18. stoletja, torej pred začetkom regulacijskih del na Muri.). Lepo je razvidna naslonitev reke na obronke slovenjegoriških gričev in nato nadaljevanje na desnoobrežno Apaško polje. Še v prvih desetletjih 15. stoletja je struga vzhodno od Cmureka sekala to ravnico na pol, nato pa je reka silila vse bolj na sever; ko se je končno za silo umirila, je široka ravnica ostala pod strugo reke

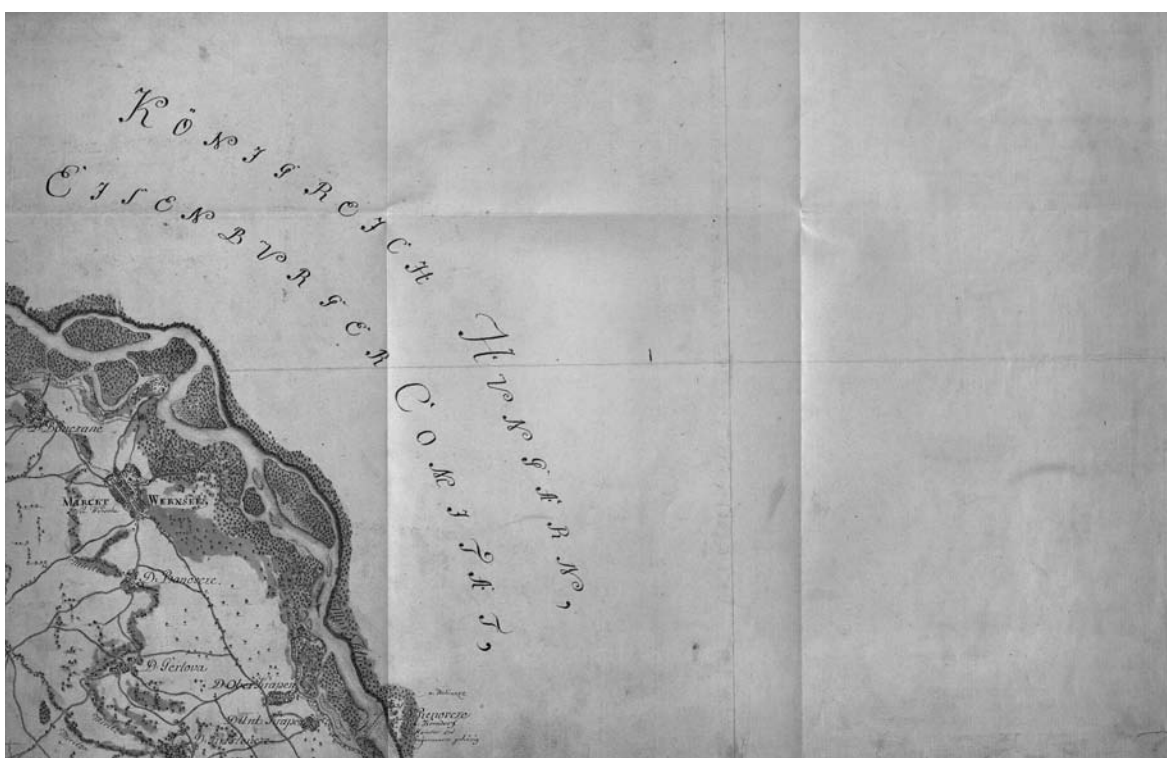
Radgonskim gričem, najverjetneje zavoljo povečanih sipinskih otočkov v njej. Med Radgonskim gričem, na katerem je kot tukajšnja najstarejša dokazljiva trdna zgradba zgrajen radgonski grad, in staro strugo se je ugnezdil prvotni zaselek. Njegov pomen je moral biti že zgodaj po ustalitvi meje – v 13. stoletju – izjemen, saj se je kraj kot obmejno tržišče dotlej razvil v trg in hitro nato – do 1267. – v pomembno mesto. Do zgodnjega novega veka pa je struga izsilila še dovolj širok vodni prehod tik pod Radgonskim gričem in se hitro večinsko preselila vanj. Ta tok je bil tako močan in obenem širok, da so tudi v njem nastajali sipinski otočki (slika 2). Nastal je večji Murski otok, na katerem se ni znašlo le mesto, temveč pred njim še gozdne površine in dvorec, imenovan *B(P)rendl Hof*.<sup>3</sup>

Opisani fantastični legi, pa pozneje tudi kvalitetnemu, primerno dragemu mestnemu fortifikacijskemu sistemu se je mesto lahko zahvalilo, da je niti osmanski roparski jezdeci niti ogromne osmanske armade v 16. in 17. stoletju niso mogle ne izropati ne pokoriti. Strateška lega - tu tedaj stojita kar dva murska mostova! - in varnost sta mestu prinašali stalne prihodke in trgovino. Omogočali sta mu celo dolgo kljubovanje svojemu gospodarju - deželnemu knezu v časih preganjanja evangeličanov v mestu, ki se niso ustrašili še tako grobih pritiskov in ustrahovanja; seveda so na koncu morali popu-

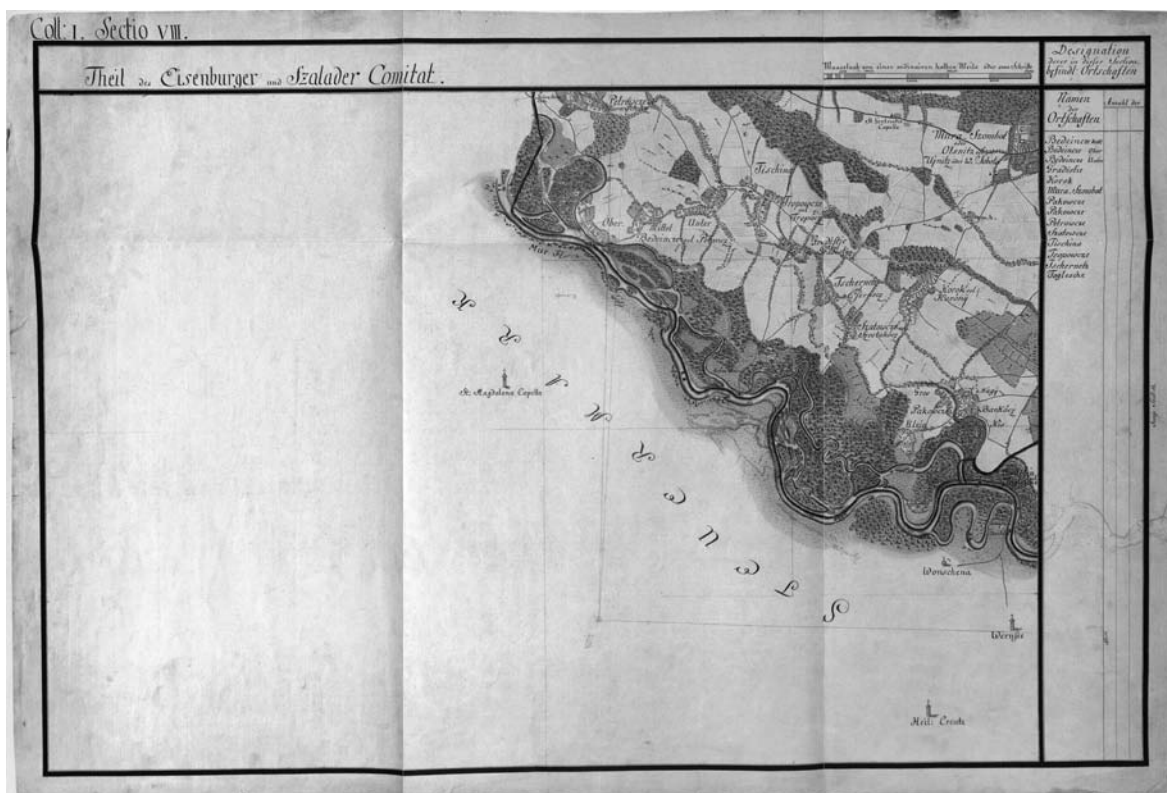
<sup>3</sup> Celotna rečna/vodna situacija v širšem območju Radgone je obširno opisana v: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787*, Opisi, 6 zv., sekcija 144, str. 60-62.



**Slika 2:** Jožefinska vojaška karta: izris področja rečne situacije tik okrog mesta Radgona (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Karte, 6. zv., sekcija 144.) Celotno novoveško mesto je locirano na Murskem otoku, dostopno pa je bilo izključno prek obeh mostov.



**Slika 3:** Jožefinska vojaška karta: izris področja rečne situacije v okolici nad trgom Veržej (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Karte, 6. zv., sekcija 14.)



**Slika 4:** Jožefinska vojaška karta: izris področja rečne situacije v okolici pod Velikimi in Malimi Bakovci (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787. *Opisi, Karte, 7. zvezek/ Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung, Karten, 7. Band, ZRC SAZU, Arhiv Slovenije, Ljubljana 2001, gl. ur. Vincenc Rajšp: Karte, 7. zv., sekcija I - 8.*). Lepo so že na prvi pogled razvidne bistvene razlike med načini izrisa v okviru kartiranja ozemlja Notranje Avstrije in ozemlja Prekmurja, torej kraljevine Madžarske. Ozemlje na delu Štajerske je izrisano precej natančneje, realneje, medtem ko je levi madžarski breg izrisan poenostavljeno, naivno in predvsem neustrezajoče dejanskim rečnim razmeram.

stiti.<sup>4</sup> A reka ni mirovala: iz dobe v dobo je vedno intenzivneje izpodjedala otočne brežine predvsem v delu pod Radgonskim gričcem, kar je naposled zelo ogrozilo sam fizični obstoj mesta. 19. stoletje je zato bilo stoletje tukajšnjih velikih zemeljskih in preurejevalnih posegov.

Na odseku od Radgone navzdol – pod znamenitim »radgonskim kolenom«, kjer se je ostro preusmerila proti jugu, je reka nenehno ustvarjala nove in nove oblike mikroreliefa. Tok se je »polenil«, saj ga je radgonsko koleno zelo upočasnilo. Sipinski otočki so se množili, zato je voda neumorno ustvarjala nove in nove rokave, meandre, skratka spreminjala svojo strugo in povzročala neverjetno škodo na obdelovalni zemlji. Na dveh jožefinskih izrisih rečne situacije nad desnoobrežnima krajevoma Bunčani (*Bouczone, Wonschena*) in trgom Veržej (*Wernsee*), kakih 7 - 8 km pod Radgono, ter v okolici pod levoobrežnima prekmurskima vasema Veliki in Mali Bakovci (*Gros -, Klein Pakoucze, Nagj -, Kis Barkócz*) opazimo, da so nastajale malone vse možne oblike spreminjanja rečne struge, vključno z intenzivnim širjenjem struge kot take.<sup>5</sup>

<sup>4</sup> Andrej Hozjan, Radgona - mejnik, povezovalac in žarišče, v: *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski: zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Mariboru, 25.-27. maja 1993*, (Narodne manjšine, 3). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994, str. 134-144.

<sup>5</sup> Podroben opis jožefinskih kart za celotno področje Prekmurja: Andrej Hozjan, Gornje Prekmurje in del Porabja v Jožefinski vojaški izmeri 1784, *Zbornik soboškega muzeja*, 2005, št. 8, str. 147-170; isti, Dolnje Prekmurje v jožefinski vojaški izmeri 1784 in pomen vira za raziskave tedanjega prostora med Rabo in Muro. *Zbornik soboškega muzeja*, 2007, št. 9-10, str. 7-29 (Hozjan, Dolnje Prekmurje).

**Tabela 1:** Širina in globina matične rečne struge - brez rokavov in mlinskih kanalov - ter višina rečnih bregov na več mestih po jožefinskih kartah (v izvornih enotah: s = sežnjevi (1,89 m), č = čevljev (31,60 cm), k = korakov (0,94 m), ter pretvorjene v sedanje). (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Opisi, 6. zv., str.: 34-35, 45, 47-48 in 51-52, in Opisi, 7. zv., str. 25 in 55. Prim. tudi: Južnič, Gruber – Vega I., str. 78.)

pri naselju	širina	globina	višina bregov
trg Ernovž	30-35 s (56,7-66 m)	7-9 č (2,2-2,8 m)	2 č (0,63 m)
Unter Vogau	38-40 s (71,8-75,6 m)	6-8 č (1,9-2,5 m)	2-3 č
Gersdorf/ Muri + grad Spielfeld	»pri brodu« 50-60 s (94,5-113 m)	6-8 č	2,5 č ; »na drugi strani Mure, ob pobočjih hribov so višji in strmí«
Oberschwarza	35-40 s (66-75,6 m)	6-8 č	-
Lichendorf	110-120 s (208-226 m)	6-8 č	-
trg Cmurek	35-40 s	7-8 č ( )	»visoki, strmi bregovi«: 2 č
Misseldorf	50-60 s	»pri normalni vodi«: 6-7 č ( )	2 č
Murski Črnci	150-200 k (141-188 m)	8-9 č (2,5-2,8 m)	-; »strmi bregovi«
Bukovje in Čestijanec	150-200 k	8-9 č	-; »strmi bregovi«



**Slika 5:** Jožefinska vojaška karta: izris področja rečne situacije v okolici med Gornjo, Srednjo in Dolnjo Bistrico ter Razkrižjem: lepo je razvidna lokacijska situacija vasice Dolnja Bistrica (nad Razkrižjem), na karti direktno označene le z izpisom unter (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787, Karte, 7. zv., sekcija II - 13.)

O razdiralni moči Mure na celotnem tukajšnjem obdelovanem področju so se ljudje v 17. stoletju tako množično pritoževali svojim zemljiškim gospodom, da je bil vladar prisiljen nekaj ukreniti vsaj v smislu natančnejše seznanitve s problemi. Po dotlej nevidenih strašnih poplavih pomladi 1676., ki so prizadele celotno okolico reke med Gradcem in štajersko – hrvaško mejo, je vladar ustanovil komisijo ter ji naročil izdelavo poročila. Kar nekaj mesecev je moral inženir Mihael Passauer čakati

na celo vrsto odobritev, nato pa se je podal »na teren«. Nastalo je obsežno poročilo, opremljeno še s karto. Danes vemo, da tako obsežnih poplav Mure v novem ni bilo ne prej ne pozneje.<sup>6</sup>

Jožefinske karte pa izurjenemu opazovalcu izdajajo mnogo drobnih, tudi nenavadnih detajlov o tedanjem sožitju - bolj nesožitju človeka in reke. Če se jih na delu reke med Ernovžem in Radgono ne opazi prav veliko, pa so toliko številnejši pod radgonskim kolenom. Izbrani detajl ilustrira nezmožnost človekovega globljega razmišljanja o naravi: prekmurska vasica Dolnja Bistrica je stoletja nazaj gotovo nastajala nekolikanj odmaknjeno od rečne struge. Reka pa je v stoletjih opravila svoje: najpozneje do jožefinske dobe je zaokročila okrog naselja, ustvarila njeno nenavadno »ujetost« v vodni oklep, podoben nepravilni črki U, s katero jo je s treh strani gotovo ogrožala.<sup>7</sup>

### Osnovni družbenogodovinski dejavniki v novem veku

Eden najustreznejših kazalcev vpliva reke kot meje in tudi kot naravne poti na prostor so tukajšnje meščanske naselbine. Na razmeroma majhnem prostoru (dobrih 1000 km<sup>2</sup>) na madžarskem levem bregu med rekama Rabo in spodnjo Muro je v dobi od 13./14. do konca 18. stoletja nastalo kar enajst privilegiranih trgov: Monošter/Szentgotthárd, Šalovci, Gornja Lendava, Cankova, Martjanci, Murska Sobota, Rakičan, Beltinci, Turnišče, Dobrovnik in Dolnja Lendava. Na obeh štajerskih bregovih pa v približno enako širokem pasu dve mesti - ob Radgoni še Ormož - in pet obmurskih trgov: Ernovž, Straß, Cmurek, Ljutomer in Veržej. Najpomembnejši center med naštetimi je brez konkurence že v poznem srednjem veku Radgona. Mesto ima nadregionalni pomen, obvladuje tukajšnji kopenski in tudi vodni promet v smeri Madžarske in obratno - ima zelo obiskano in prometno pristanišče splavov ter drugih plovil, je važno središče vinske trgovine in že od 1383. naprej nosilec skladiščne pravice. V neposredni bližini Mure pa so bili še trgi Razkrižje, Štrigova in Mursko Središče. Vsem krajem je bila skupna soodvisnost od gospodarskih in izmenjalnih tokov čez Muro.

Pri tem je očitno nenavadno veliko število novoveških trgov na prekmurskem bregu, saj tolikšne gostote meščanskih naselij ni bilo ne nad Rabo ne drugod v notranjosti županij Vas/Železno in Zala. Temu primerna je še tedanja gostota tukajšnjih prometnih povezav kot tudi gostota vaških naselbin. Ta breg torej ni delil usode sosednjih prostorov v notranjosti županij, ki izpričujejo bistveno nižjo gostoto omenjenih dejavnikov in zato tudi tamkajšnjega prebivalstva, ki mu je bil s tem otežkočen dostop do večjih tržnih možnosti.

Najraznovrstnejše migracije preko reke so se dogajale v obeh smereh. Zaenkrat je na voljo malo zanesljivih raziskav. A dovolj je pogledati matice nekaterih župnij npr. na štajerski strani čez Muro. Primer: v maticah župnije Sv. Križ pri Ljutomeru (danes Križevci pri Ljutomeru) se v tem času v nemajhnem številu že najdejo priimki, značilni izključno za področje osrednjega in dolnjega Prekmurja.<sup>8</sup>

#### Tukajšnji zemljiški posestniki najvišjega ranga

Nadvse zanimivo bo pregledati, kateri statusno najuglednejši zemljiški gospodje so si v stoletjih novega veka lastili oba bregova Mure oziroma večje posestne enote - zemljiška gospodstva. Zatorej so v nadaljevanju izpisani ne vsi, temveč le res statusno najvišji lastniki:

##### Desni breg Mure:

- gospostvo Negova: od 1543. neprekinjeno grofje Trautmannsdorffi
- gospostvo Radgona: lastnik vladar, nato od 17. stoletja knezi Eggenbergi

<sup>6</sup> Sašo Radovanovič, Štajerski del Pomurja v 16. in 17. stoletju, *Zbornik soboškega muzeja 9-10*, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2007, str. 31-55.

<sup>7</sup> Hozjan, Dolnje Prekmurje, str. 19.

<sup>8</sup> Kosi, Potujoči, str. 158; Prim. Hozjan, Potovati v Prekmurje, na več mestih.

- področje med Radgono in Ljutomerom: grofje Wildenstein, grofje Purgstall, grofje Rima-Seči, knezi Eggenbergi
- gospostvo Ljutomer: v 17. stoletju grofje Draškovići;
- gospostvo Cven: grofje Rima-Seči

Levi breg Mure:

- področje med Ernovžem, Cmurekom in Radgono: grofje Herberstein, knezi Eggenbergi
- mesto Radgona: lastnik je vladar
- gospostva Dobra, Rakičan, polovica trga Murska Sobota: grofje Seči Gornjelendavski, nato grofje Batthyány<sup>9</sup>
- gospostvo Gornja Lendava: grofje Seči Gornjelendavski in njihovi dediči grofje Rima-Seči, nato grofje Nádasdy
- gospostvo in trg Murska Sobota: grofje Seči Gornjelendavski in njihovi dediči grofje Rima-Seči, nato grofje Szapáry
- gospostvo Beltinci: grofje Baniči Dolnjelendavski, nato Franc III. Nádasdy, grofje Szécheny ter grofje Csáky
- gospostvo Dolnja Lendava: grofje Baniči Dolnjelendavski, nato Franc III. Nádasdy, za njim knezi Esterházy

Le malokateri od naštete visoke gospode je osebno živel v tukajšnjem obmurskem področju. Več od njih je zagotovo tu živel na levem, prekmurskem bregu.

### Prometnice ob Muri in čez njo

Ena od najbistvenejših determinant tega prostora je v času od 16. do izteka 18. stoletja je njegova tranzitna vloga. Poglejmo najpomembnejše novoveške ceste:

»Radgonska« cesta – tudi *die alte Ungar-straße*, potekajoča ob levem rečnem bregu, je bila v poznem srednjem veku najpomembnejša prometna žila v spodnji dolni Mure na Štajerskem ter v Prekmurju. V 14. stoletju se večkrat omenja kot *magna via* oziroma enkrat celo kot *magna via, que venit de Theutonia ad orientem*. Še daleč v novi vek je imela dvojno funkcijo: v trgovini na kratke razdalje je pomenila najkrajšo povezavo štajerske prestolnice Gradca preko Radgone z Madžarsko, saj je pri vasi in carinski postaji Gederovci prestopila državno mejo v smeri proti Murski Soboti, posredujoč tja štajerske proizvode kot npr. vino, štajersko železo, sol itd. Od dunajske magistralne ceste se je odcepila za mostom čez Muro pri Lanči. Delno pa je posredovala trgovino na velike razdalje tudi v nasprotni smeri iz Murske Sobote ob Muri preko Gradca v Salzburg, namreč tradicionalni madžarski trgovinski »železni repertoar«: vino, madžarsko govedo, med, vosek. Zato sta bili tako Radgona kot Murska Sobota stičišči več sekundarnih prometnic. A poslabšanje razmer na zahodnomadžarskem prostoru po osmanskih osvojitvah, ki so v končni fazi segale kar do zahodne obale Blatnega jezera, je izjemno zmanjšalo njeno pomembnost.<sup>10</sup> Vendar je treba poudariti, da se je tukajšnja prometnotrgovska situacija od habsburške osvojitve in reintegracije Madžarske po koncu 17. stoletja ponovno začela graduirano dvigati. Nikdar pa ni več dosegla obsega pred bitko pri Mohaču. O privlačnosti in pomembnosti prometnic na madžarski strani priča tako število novoveških meščanskih naselbin na levem bregu kot tudi recimo številčnost tamkajšnjih gostišč: na jožefinskih kartah je v Prekmurju posebej označenih kar 12 gostiln, gotovo pa jih je bilo še več neoznačenih!

<sup>9</sup> Kot najnovejša avtorju znana objava o prekmurskih posestnikih v novem veku je razprava o Batthyányjih: Franz Josef Schober, Batthyány - Gutsbesitzer im Prekmurje/Übermurgebiet. Ein Blick über die einstige steirisch - ungarische Grenze, v: Vom Leben an der Grenze/O življenju ob meji, Aufsätze zur Zeitgeschichte der südoststeirisch - slowenischen Grenzräume, Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, Band 13, 1. Teil/Znanstvena tbrirka Pavlove hiše, 13. knjiga, 1. del, str. 65-91.

<sup>10</sup> Kosi, Potujoči, str. 262-263.



Njej vzporedna je bila desnoobrežna cesta, ki je od cmureškega broda tekla skozi današnje Gornjo Radgono (tedaj predmestje tik pod radgonskim Grajskim gričem), in nadaljevala čez Mursko polje v Ljutomer, Razkrižje in na Madžarsko. Imela je vseskozi le ožji regionalni pomen. Njena funkcionalnost pa nam lahko služi za razlago namembnosti več aktivnih brodov na tukajšnji reki pod Radgono.<sup>11</sup>

## II. PO MURI, Z MURO

Mura – naravna prometnica: plovba od Gradca do Radgone in naprej, splavarjenje

Od poznega srednjega veka ima Mura med vsemi rekami Štajerske največji gospodarski - prometno-transportni pomen. Prevažajo se predvsem sol, železo, les, najrazličnejše blago in celo potniki. Glavnina rečnega prometa se je vršila s splavi različnih vrst, iz debel ali žaganega lesa. Centri tukajšnjega murskega splavarjenja in trgovanja so tudi v novem veku Ernovž, Cmurek in Radgona. Murski splavarji so od leta 1629 lahko imeli posebne grbe, kar je služilo njihovi boljši razpoznavnosti in posledično uničevanju nelojalne konkurence. Zagotovljen vladarski monopol radgonskim čolnarjem in splavarjem, katerega začetek je predstavljala dodelitev skladiščne pravice, je še v drugi polovici 18. stoletja zelo motil člane čolnarskih cehev v Legradu in Drnju. Pet radgonskih čolnarjev si je lastilo monopol nad splavarjenjem na Muri vse dotlej, dokler ni dvor z ukazom 29. oktobra 1784 le-tega ukinitil z zapovedjo proste plovbe s splavi za vsakogar.<sup>12</sup>

Brodarjenje

Vsakodnevno prehajanje reke so na odsekih brez mostov opravljali važni brodovi: Ernovž, Cmurek, Petanjci, Dokležovje (Veržej), Melinci in Hotiza/Sv. Martin na Muri.

Mlinarstvo

Jožefinske karte predstavljajo tudi murske mline, eno od pomembnejših neagrarnih dejavnosti v tukajšnjem rečnem režimu. Inženirji v ekipi za Murino reguliranje so z veliko nejevoljo gledali na početje mlinarjev. Njihovo samovoljno postavljanje jezov za mline je stopnjevalo propadanje struge, saj je ob tem nastajajoče blato zelo mašilo nestrokovno speljane mlinščice. Mlinarji sami jih niso čistili in se tako izognili dodatnim stroškom. Tako so jezovi med poplavami dobivali še več vode. Kljub Vegovim so mlinarji občasno – ob intenzivnih mlinskih kampanjah – samovoljno preusmerjali rečni tok na mline, po stari slovenski modrosti so pač radi »speljali vodo na svoj mlin«. Tako so ustvarjali peščene otoke in posledično dodatne poplave na nasprotnem bregu. Samovoljne, nepoblašene posege v rečni režim so opravljali tudi tukajšnji ribiči.<sup>13</sup>

## III. NA MURI

Mura kot meja

Reka je še naprej delila in združevala ljudi. Imela je večplastno razmejitveno funkcijo. Na področju dežele Štajerske je na opisanem odseku od zgodnjega 16. do sredine 18. stoletja predstavljala upravno mejo med dvema deželama četrtima, četrtjo Vora (nad Muro) in četrtjo med Muro in Dravo. Z leti 1748/50, ko iz dotodanjih četrti nastanejo okrožja/kresije, postane reka meja med Mariborskim in Graškim okrožjem. Tik pod Radgono, med vasicami Radenci in Gornji Petanjci, je postala državna meja ter kot taka šla do točke pri današnjih vaseh Pristava in med Srednjo in Dolnjo

<sup>11</sup> Prav tam, str. 264; Hozjan, Potovati v Prekmurje, str. 34-36.

<sup>12</sup> Južnič, Gruber – Vega I., str. 74.

<sup>13</sup> Južnič, Kako je Jurij Vega.

Bistrice, malce nad tedanjim izlivom Ščavnice (na jožefinskih kartah: *Muriza Fl.(uss)*, glej sl. 5). Kot taka je bila vseskozi tudi cerkvenoupravna meja med dvema metropolitiskima sedežema, salzburško in esztergomsko nadškofijo, konkretnije med škofijami Seckau na Štajerskem in Győr ter Zagreb, oziroma od 1777 Sombotelj/Szombathely na Madžarskem.

Tukajšnje carinske postaje na madžarski strani, ki so v novem veku znova pobirale tridesetino, so bile po prekinitvi delovanja zavoljo osmanskih pritiskov obnovljene šele leta 1539, ko so že znova podrejene nadpostaji v Murski Soboti.

Meja je vsekakor imela kompleksen vpliv na življenje na obeh bregovih.<sup>14</sup>

### Sporne razmejitve

Skozi stoletja so se na tukajšnji rečni meji med Svetim rimskim cesarstvom in Madžarskim kraljestvom dogajali tudi obmejni spori. Največkrat je spore in sovražnosti sprožila prav reka sama s svojim delovanjem, na kar so se posamezni gospodarji odzvali z prilaščanjem določenih površin tik ob murski strugi. Spopadanje madžarskih in štajerskih obmejnih zemljiških gospodov, predvsem pa roparske vdore prvoomenjenih na štajersko ozemlje v zgodnjem novem veku zavoljo nasilnega spreminjanja nasipov in struge reke, je popisalo več avstrijskih avtorjev, najkonkretnije pa G. R. Burkert; od slovenskih avtorjev jih je doslej omenil le Ivan Zelko.<sup>15</sup> Burkert in Zelko poročata o dogajanju v prostoru med Radgono in Veržejem v prvi polovici 16. stoletja, kjer je šlo za podvojene razloge razprtij. Kot "običajen" vzrok je nastopila nezadržna naravna sila Mure s poplavljanjem na madžarskem bregu. To je tako razburilo tedanjega zemljiškega gospoda Tomaža Sečija Gornjelendavskega, da je v prvem desetletju tega stoletja ukrenil širokopotezno akcijo: s svojimi podložniki je zavozil kar dve novi rečni strugi, s čimer je silo toka Mure obrnil na štajersko stran. Na tej strani so se takoj začele intenzivne poplave, zato so pritožbe tamkajšnjega prebivalstva sprožile protiukrepe deželnoknežjega uradništva v Gradcu. Ker pa se s Sečijem ni dalo prav nič dogovoriti, je leta 1511 na ogroženo področje Murskega polja prišel posebej poslan strokovnjak, ki je z dodeljenimi mu podložniki delavci uredil obsežna zemeljska dela. Le dva dni po pričetku del pa je Tomaž Seči z vojaštvom razgnal to skupino delavcev, ujel strokovnjaka ter ga vrغل v ječo. Posledično je Seči še dodatno utrdil nasipe in jezove na madžarski strani, kar je povzročilo še hujšo škodo na Murskem polju – v kratkem času so izginili najlepši travniki in njive, čez nekaj let pa tudi tri manjše vasi: Pirovci, Pipovci in večji del sedanje Stare Nove vasi.

V naslednjih desetletjih, točneje od smrti cesarja Maksimilijana I. leta 1519 pa tja do konca 30. let 16. stoletja, je zavoljo teh dogajanj tamkajšnja Mura predstavljala nevrvalgično točko odnosov med prekmurskimi gospodi Sečiji Gornjelendavskimi, državnim sodnikom Aleksijem Thurzó ter Baniči Dolnjelendavskimi, in med sosednjimi štajerskimi gospodi. Občasne sovražnosti je kralj Ferdinand I. hotel razrešiti z ukazom svojemu vrhovnemu poveljniku Nikolaju Jurišiću, ki je moral leta 1538 priti z večjo enoto vojakov v Veržej. Zavladal je mir, ki pa je bil le začasen; v poznejših letih so se prepiri, krvave praske in tudi nasilno "popravljanje" rečne struge so se nadaljevali do druge polovice stoletja, ko so se dokončno polegli.

A pritožbe Štajercev čez Madžare zavoljo samovoljnega spreminjanja prav tukajšnje rečne struge, s tem pa zemljiškoposestne in seveda državne meje, so se zvrstile tudi v 17. in 18. stoletju. Očitno so v tem početju prednjačili zemljiški gospodje Beltincev. Šele v terezijanski dobi, leta 1755, je uspela

<sup>14</sup> Kosi, Potujoči, str. 263; Andrej Hozjan, Štirje dokumenti o zgodnjenovoveški Murski Soboti, *Arhivi*, 2007, letn. 30, št. 1, str. 89-96; prim. isti, Potovati v Prekmurje, na več mestih.

<sup>15</sup> Forschungen und Darstellungen zur Geschichte des Steiermärkischen Landtages, Bd. 1: Günter R. Burkert, Landesfürst und Stände. Karl V., Ferdinand I. und die österreichischen Erbländer im Ringen um Gesamtstaat und Landesinteressen, HLSt, Graz 1987, str. 104-105 in 253; Ivan Zelko, Stoletne razprtije zaradi reke Mure med Avstrijo in Madžarsko, v: *Zgodovina Prekmurja*, Murska Sobota 1996, str. 65-68.

povsem dokončna državna razmejitev. Na področju prekmurskih vasi Dokležovje in Gornja, Srednja ter Dolnja Bistrica oziroma na štajerski strani v širši okolici Veržeja so pregradili nekaj km rečne struge, ustvarili dva nova kanala, kar je pomenilo prva obsežnejša regulacijska dela na tej potezi Mure sploh.<sup>16</sup>

### Reguliranje reke

Južnič piše, da so začeli Muro načrtno urejati za plovbo leta 1770, ko je strugo pregledala posebna komisija in so opravili prve, sicer drobne posege. Dela so zaupali znanemu ljubljanskemu jezuitu Gabrijelu Gruberju, predavatelju na tamkajšnjem jezuitskem kolegiju ter po ukinitvi le-tega na liceju, in od 1772 direktorju ljubljanske navigacijske direkcije, podrejene dvorni komisiji za plovbo. Ta je nastavil ekipo več inženirjev, ki jo je vodil Ignac Kunsti (Kunstl). Za Muro so ustvarili ožjo ekipo, v njej je bil med leti 1775-1780 tudi mladi, poznejši genialni slovenski znanstvenik Jurij Vega. Prvi konkretni regulacijski ukrepi na potezi med Ernovžem in Radgono so se torej začeli v poznorepublikanskem času, podpirala jih je osebno vladarica. Prizadevali so si za celovito reševanje rečne problematike, tudi za mlinarstvo, splavarstvo, boljšo pretočnost, ureditev nabrežij, predvsem pa za boljše možnosti plovbe. Reko so na raznih mestih z uspehom regulirali vse do 1781, ko se je novi vladar Jožef II. naveličal visokih stroškov in preprosto zaključil financiranje projekta. To pa ni pomenilo dokončnega konca del na tukajšnji Muri, saj je leta 1799 na odsek pod Radgono prišla posebna vladarjeva komisija, ki je želela na terenu samem preveriti načrt za regulacijo rečne struge od Dokležovja do Veržeja in Dolnje Bistrice. Naredila sta ga skupno Janez Tomasich, geometer Zalske županije, in cesarsko - kraljevi asistent inženir Gottfried Tetzlauer. Do realizacije načrta pa seveda ni prišlo, saj so bila tista leta polna skrbi zavoljo Napoleonove agresivne osvajalne politike.<sup>17</sup>

### Najpomembnejša dogajanja na Muri v novem veku

V vojaškem pogledu je to nedvomno »pohod«, točneje izraženo manever/«vojaške vaje» notranjeavstrijskega nadvojvode Karla Habsburškega iz Gradca po tukajšnji Muri ter ob njej, v poznem poletju 1566. Deželni knez je zaradi vse bolj in bolj »črnih« informacij o težki situaciji na prostoru jugozahodne Madžarske, ki jo je povzročil vojni pohod armade osmanskega sultana Sulejmana Zakonodajalca, organiziral močan vojni pohod v smeri proti Veliki Kaniži, in ga tudi osebno vodil. Namen odprave torej ni bil samo na prvem mestu nujna pomoč obleganemu Szigetváru, temveč hkrati tudi preprečitev morebitnega nadaljnjega osmanskega pohoda na sever, ki bi neposredno ogrozil tudi ozemlje Notranje Avstrije. Na voljo ni nikakršnih konkretnjših podatkov o moči oziroma številčnosti tega pohoda. Na temelju količin živil in vina, kar so razni "faktorji" dostavljali v vojaški tabor, pa bi lahko sam njihovo število ocenil na več tisoč, morda na celo okrog 3.000-4.000 mož.

Vojska, katere dober del so morali sestavljati štajerski plemiči z osebno navzočnostjo, saj je pohod vodil sam knez, je 4. septembra taborila nekje pri Radgoni. Sam knez je bil v mestu - ali pa najverjetneje v svojem radgonskem gradu - navzoč že vsaj od 22. avgusta. Od te točke naprej pa je njena pot v naslednjih dobrih treh tednih dokazljiva prav na reki ali pa tik ob njej: pred 15. septembrom je bil tabor na levem, prekmurskem bregu ob vasi Dokležovje, 17. 9. so taborili pri brodu pod vasjo Melinci, nato pa je 20 septembra dokazljivo taborjenje na desnem štajerskem bregu v višini Ljutomera. Slednje je pomenilo, da so z melinškim brodom prekoračili reko pri Veržeju. O tempu napredovanja je jasno, da je bila odprava počasna, gibala se je okorno, in to kljub dejstvu, da sovražnika

<sup>16</sup> Zelko, prav tam, str. 68-69.

<sup>17</sup> Južnič, Gruber – Vega I; Stanislav Južnič, Gabrijel Gruber in navigacijski inženir Jurij Vega 2. del, Arhivi 29, 2006, št. 1, str. 46-58; isti, Kako je Jurij Vega skrbel za reko Muro, Proteus, l. 66/8, april 2004, str. 359-363; isti, Gruber in Vega na Muri, Življenje in tehnika, leto 2007, l. LVIII, št. 11, str. 60-64.

tu ni bilo; očitno so motili in upočasnjevali sami sebe!<sup>18</sup> A ne smemo pozabiti, da jih je vmes, okrog 10. septembra, dosegla vest o padcu Szigetvára in o načinu, kako se je to zgodilo. Prepričan sem, da se jim nikamor ni več mudilo, saj so hkrati vedeli tudi, da se osmanska armada zagotovo vrača. Pa vendar se je poglavitni del Karlove "ekspedicije" šele dobro začel.

Čeprav F. O. Roth, tudi ob nepoznavanju vseh obstoječih virov, ne nakazuje možnosti plutja po reki, pa je avtorju te razprave jasno, da je bil prav ta način transporta v uporabi vsaj od Radgone naprej - to namreč neizpodbitno pričajo kraji taborjenja. Če pa je bilo najverjetneje tako, lahko sklepam tudi na neprekinjeno plovbo vse od Gradca navzdol: uporaba čolnov le od Radgone naprej ni imela nikakega smisla!

Do 24. septembra so organizirali vojni tabor na desnem murskem bregu pri Murskem Središču. Tu se je celotna odprava preprosto ustavila in v taboru vztrajala skupaj z notranjeavstrijskim vladarjem vse do poznega oktobra (do malo pred 27. 10.!). O možnosti poti do Szigetvára in morebitne ponovne osvojitve ni podatkov. Odprava tako ni dosegla ni dosegla ničesar, vladarjevim ljudem pa je preostalo seštevanje ogromnih stroškov.

## SUMMARY

As same as before and later, the Mura river had shown its importance and influence on the Slovenian ethnic territory in the early modern age. Thru the whole period changes of its near surround and almost all sorts of living conditions had been done. It defined hundreds of years' old state border, so the people were apart by it. At the same time it was a connector between the people and their various destinations. On the both river sides the important roads were active, many little ships and other kinds of boats were on it. The article deals with so much as possible roles of Mura river in the early modern age, as man can imagine.

<sup>18</sup> Frank Otto Roth, Der flankierende Feldzug Erzherzog Karls II. von Innerösterreich an die untere Mur im Türkenkriegsjahr 1566 und die Bedeutung von Festung und Stadt Varaždin als zentraler Etappenort, *Varaždinski zbornik 1181-1981*, Varaždin 1983, 295-302; isti, Der »steirische« Feldzug August-Oktober 1566, *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk*, Graz 1986, 227-228.

*Ekonomaska i ekohistorija*  
*Economic- and Ecohistory*

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen IX. / Broj 9  
Zagreb - Samobor 2013.  
ISSN 1845-5867  
UDK 33 + 9 + 504.3

**Nakladnici / Publishers:**

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju  
*Society for Croatian Economic History and Environmental History*  
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb  
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879  
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani  
p.p. 132, 10430 Samobor  
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321  
e-mail: meridijani@meridijani.com  
www.meridijani.com

**Sunakladnici / Co-publishers:**

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: prof. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

**Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:**

Hrvoje Petrić

**Uredništvo / Editorial Staff:**

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

**Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:**

Drago Roksandić - predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Cambridge, UK*), Goran Đurđević (*Zadar*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (*Zagreb*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Halil İnalçik (*Ankara, Turska*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordan Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Burlington, VT, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Ivana Žebec Šilj (*Zagreb*)

**Prijelom / Layout:**

Saša Bogadi

**Za nakladnike / Journal directors:**

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

**Tisak / Print by:**

Bogadigrafika, Koprivnica 2013.

**Adresa uredništva / Mailing adress:**

Hrvoje Petrić (urednik)  
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet  
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb  
e-mail: h.petric@ffzg.hr  
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

**Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije**

**Na naslovnici / Cover:**

Mlin na rijeci Muri kod Kotoribe (zbirka D. Feletara)